

В. В. Костюк, І. О. Занога

Запорізький національний університет

**Засоби комічного
в сатирично-гумористичному журналі «Перець»
(радянський та пострадянський періоди)**

Костюк В. В., Занога І. О. Засоби комічного в сатирично-гумористичному журналі «Перець» (радянський та пострадянський періоди). Досліджено суть поняття «комічне», способи його вираження. На прикладі матеріалів журналу «Перець» розглянуто найбільш уживані засоби комічного, а саме: гумор, сатиру, іронію та сарказм. Здійснено аналіз специфіки творення комічного в радянський та пострадянський періоди.

Ключові слова: *види комічного, гумор, сатира, іронія, сарказм, сатирично-гумористичний журнал.*

Костюк В. В., Занога І. О. Средства комического в сатирико-юмористическом журнале «Перець» (советский и постсоветский периоды). Исследована суть понятия «комическое», способы его выражения. На примере материалов журнала «Перець» рассмотрены наиболее применяемые средства выражения комического, а именно: юмор, сатиру, иронию и сарказм. Осуществлен анализ специфики создания комического в советский и постсоветский периоды.

Ключевые слова: *виды комического, юмор, сатира, ирония, сарказм, сатирико-юмористический журнал.*

Kostiuk V., Zanova I. Comic in the satiric-comic magazine «Perets» (the Soviet and Post-Soviet periods). The article revealed the essence of the concept of «comic», ways of expressing it. On the example of the magazine «Perets» considered the most used means of expression of the comic, but it is humor, satire, irony and sarcasm. The analysis of the specifics of comic in the Soviet and postsovetsky periods.

Keywords: *types of comic, humor, satire, irony, sarcasm, satirical humor magazine.*

Комічне в публіцистиці давно є предметом дослідження науковців-гуманітаріїв. Але з плином часу система функцій комічного зазнає змін. Змінюються форми, види та засоби комічного, а також стилі авторів-публіцистів. Кожна епоха диктує свої специфічні прийоми та способи вираження комічного, через що стиль і мова цієї епохи стають унікальними й неповторними. У центрі уваги в цій статті буде природа комічного на сторінках гумористично-сатиричного журналу «Перець» у пізній радянський період, добу незалежності України та в новому тисячолітті — у три різні епохи з різними ціннісними системами.

Метою статті є визначення способів творення комічного ефекту на сторінках журналу «Перець» пізньорадянського й пострадянського періодів.

Актуальність теми зумовлена молододослідженістю видів творення комічного в журналі «Перець» пострадянського періоду, а також потребою детального з'ясування відмінностей ідеологічного навіювання видами комічного в умовах тоталітарної й посттоталітарної суспільних формацій.

Матеріали газетно-журнальної періодики, позначені наявністю комічного, становлять велику групу публіцистичних творів, що фіксують парадокси людського життя, відтворюючи їх у смішних формах. Певним чином це впливає на формування особистісної культури й ментальності.

Центральним об'єктом уваги в цьому дослідженні є комічне. Незважаючи на те, що значення цього поняття нібито лежить на поверхні, з'ясувати його точну дефініцію досить складно. У «Великому тлумачному словнику української мови» комічне тлумачиться, як «твір, пройнятий комізмом, який викликає сміх» [2:251].

М. Гетьманець пропонує таку його характеристику: «Комічне (від грецького *komikos* — веселий, смішний) є однією з естетичних категорій, природа якої полягає в суперечності, контрасті між фальшивим й істинним, між нікчемністю і величчю, між новим і старим. Залежно від об'єкта з одного боку і цілей суб'єкта — з іншого, комічне поділяється на два основні види — сатиру й гумор. Сатира повністю заперечує зображуване явище, гумор — має доброзичливий характер. Між ними існує ціла

гама відтінків: сарказм, іронія тощо. Маючи велику викривальну силу, сміх є могутнім засобом впливу на суспільство. Комічне присутнє в усіх засобах літератури» [3:56].

Отже, комічне має два основні полюси (гумор і сатира), між якими вибудована ціла система відтінків. Сьогодні ще не всі його грані досліджені. Проте визначимо найбільш знані: «Гумор — різновид комічного, що відображає специфіку естетичного переживання суперечливості предмету сприймання: у вигляді поєднання серйозного й сміхового начал. Невипадково поширеним предметом жартів є забудькуватість і неухважність талановитих та геніальних особистостей, зумовлена концентрацією уваги на суттєвому при ігноруванні другорядного та дріб'язкового — несуттєвих подробиць життя. Ситуації, що виникають при цьому, створюють ефект несподіванки, підсилюючи позитивну оцінку явища. Гумористичний сміх доброзичливий, а отже, не відсторонений від предмету, а навпаки» [1:37].

Ю. Борєв характеризує в межах феномену комічного такий його різновид, як іронія: «Іронія — особливий різновид комічного й категорія естетичного ставлення, що відображає двоїстість смислу: видимого й прихованого. Це обернене відношення, у якому за зовні позитивною формою оцінки криється знущальний і викривально-заперечний зміст. Іронія укорінена в культурі з часів античності» [1:100].

Градаційною ознакою іронії Ю. Борєв вважає сарказм: «Сарказм — їдка і дошкульна іронія, що має на меті викриття явища через знущання над ним, не залишаючи жодних ілюзій щодо його якостей. Вона не лише боляче раниць, а й заперечує право явища на існування. Естетична форма, в якій здійснюється заперечення, посилений контраст між текстом і підтекстом, тим, що мається на увазі щодо сутності явища, і тим, як ця сутність відкривається у способах її вираження» [1:96].

Також науковець дає таке визначення поняття сатири: «Сатира — гостра і знущальна форма емоційно-естетичного ставлення, що заперечує саму сутність предмету висміювання, а отже, і його право на існування. Способом естетичного ставлення є вияв внутрішньої нікчемності явища через загострення його вад, гіперболізацію (перебільшення), що акцентує риси недосконалості. Ідеал утверджується засобами сатири через викриття «антиідеалу». Сатира індивідуалізує предмет ставлення,

заглиблюючись у його зміст, щоб відкрити невідповідність образу та ідеї, профанацію ідеї в образі. Тому сатира має національний та історичний зміст, конкретну спрямованість на виявлення потворного, що прагне сховатися під маскою значущого і піднесеного» [1:98].

За допомогою різних відтінків і різновидів комічного — м'якості гумору, серйозності іронії, дошкульності сарказму — комічне вчить людство сміятися над власними вадами, позбуватися їх.

Об'єктом особливої уваги в контексті специфіки предмету комічного є насичені комізмом публіцистичні твори радянського періоду. М. Столяр, досліджуючи масив публіцистичних текстів 1960–1990-х років, навіть окреслює їх специфіку терміном «сміхова культура»: «Радянська сміхова культура, а особливо її могутній сплеск у 60–90 рр. — унікальне культурно-історичне явище, що не знає світових аналогів і не тільки в ХХ ст. В жодній цивілізації не було такої причини для сміху, як в СРСР, тому що майже ніде в світі не обіцялось людям царство Боже на землі. Тоталітарна утопія пропонувала не просто нову картину світу. Це була сакралізована онтологія, псевдорелігійна картина буття. При цьому контраст ідеологічно піднесеного (комуністичного ідеалу) та низького (реальних практик) був настільки яскравим, що не сміятися радянський народ просто не міг» [7].

В умовах радянської ідеології навіть сатирично-гумористичні видання перетворювалися на ідеологічну зброю. І найвідоміший у радянській Україні журнал такого спрямування — «Перець» — не став винятком у цьому ряду.

Зауважимо, що в наукових дослідженнях щодо цього журналу, які здійснювалися в радянські часи, ідеологічним питанням увага не приділялася, але специфіка творення комічного іноді все ж ставала предметом уваги. Так, О. Капелюшний [4–5] уперше дослідив українську сатиричну журналістику 20–30-х років ХХ ст., зокрема журнал «Червоний перець» (тогочасна назва «Перця»), що тоді ще не розглядався в жодній дисертаційній чи монографічній роботі, простежив процеси становлення в пресі України типу масового ілюстрованого сатиричного журналу, розвитку проблематики сатиричного періодичного видання у взаємозв'язку із видами, що зумовлюють його специфіку. Крім того, вчений створив модель такого типу видання, увів у науковий

обіг ряд творів, надрукованих у сатиричній періодиці, проаналізував тенденції розвитку жанрових засобів створення комізму, шляхи вдосконалення композиційних структур сатиричних творів, сюжетно-композиційних прийомів досягнення комічного ефекту, застосування різноманітних технік і елементів сатири в журналістиці.

Українську сатиру досліджував також Ю. Цеков [8], який розглянув деякі художньо-естетичні особливості віршованої публіцистики, її історично-літературні джерела, а також зробив спробу дати визначення агітаційно-сатиричної поезії. Хоча названий термін у літературознавстві давно використовувався, однак наукового визначення його ще не було. Не претендуючи на абсолютну завершеність визначення, Ю. Цеков запропонував уважати агітаційно-сатиричними віршами ті, які можна назвати віршами гостроактуальної громадсько-політичної тематики, де сатиричний «вигляд» складається з агітацій за позитивний ідеал для досягнення злободенних політичних цілей. У роботі вченого досліджуються соціальні й літературні посилання щодо виникнення газетної агітаційної сатири, обґрунтовується думка про те, що вперше агітаційно-сатирична поезія з'явилася на сторінках «Нової Рейнської газети», що віршована агітаційна сатира широко використовувалася і в Україні. Автор простежує генезу української агітаційно-сатиричної поезії, називає імена авторів, які виступали в пресі, а саме: Микита Волокита (В. Поліщук), В. Гречаний, Ланцет, Ледащо, Ю. Ней (Ю. Яновський), Сергій Сліпий (С. Пилипенко), Валер Проноза (В. Еллан-Блакитний), М. Радий та багато інших.

Специфіку творення комічного ефекту в регіональній періодиці досліджувала О. Кузнецова [28]. Вона запропонувала розгалужену типологію різноманітних видів і форм сатирико-гумористичного контенту преси. На думку О. Кузнецової, «комічне в пресі, помножене на тираж газети чи журналу, не просто додає настрою, веселить десятки тисяч читачів, воно підносить силу духу, додає наснаги до праці, допомагає вижити в скрутні часи, змушує боротися» [6: 140].

Яскравим підтвердженням такої думки може бути й багата жанрова палітра сатирично-гумористичних творів на шпальтах журналу «Перець». Твори видання радянського періоду були представлені різноманітними жанрами: рідкісними памфлетами, чималою кількістю прозових і поетичних фейлетонів, сати-

ричними та гумористичними оповіданнями, казками, замітками, репортажами; малими та мініатюрними жанрами: байками, усмішками, гуморесками, притчами, анекдотами, діалогами, монологами, епіграмами, іронічними афоризмами, жартами, міні-віршами, передражнюваннями, загадками, фразами, «словничками-жартівничками», мікробайками, пародіями, перчинками, оголошеннями.

Часи перебудови (після 1985 р.) якісно позначилися на діяльності журналу. На цей період припадає й абсолютний максимум тиражу україномовного гумористичного часопису — біля 3,3 млн примірників. Видання смішить читача нестандартним висвітленням повсякденних проблем і недоліків системи.

Тексти пройняті гумором та сатирою, мистецькі карикатури відповідають високому професійному рівню працівників редакції. Особливої уваги заслуговують нариси Я. Валаха в рубриці «Вісті з того світу», де він аналізує історичні факти та адаптує їх до сучасного стану речей. Його нариси «Дядьки й племіннички», «Кому й чому воно не до шмиги» та інші здебільшого критикують західний спосіб життя у традиціях рубрики «Нотатки про їхні порядки». Найпопулярнішим фейлетоністом у журналі радянських часів був В. Бойко, майже в кожному номері друкувалися його тексти. У кожному його фейлетоні спостерігаємо критичний спосіб відображення дійсності, висміювання, засудження негативних фактів, що досягається гостротою іронії. Нерідко фейлетони В. Бойка були таким собі віддзеркаленням часу, у який писалися: за їх допомогою в журналі розкривалася комічна суть негативних фактів, явищ дійсності. Фінал окреслювався як пересторога, своєрідний засіб моральної профілактики.

Дещо змінюється обличчя журналу після отримання Україною державної незалежності в 1991 р. Видання втрачає радянський ідеологічний пафос, перестає бути «зброєю» в руках влади, стає більш розважальним.

Якщо ідейних перепон до створення нових газет та журналів більше вже не було, то перехід до ринкової економіки згодом мав негативні наслідки для ЗМІ. З'ясувалося, що більшість підприємств, у тому числі й мас-медіа, виявилися не готовими до існування в нових соціально-економічних умовах. Для «Перця» такий негативний процес у 1990-і мав іще один аспект, який стосується цільової аудиторії. Люд-

ські вади, що не вписувалися до ідеальної моделі політичної системи, перестали бути актуальними й цікавими, тож треба було в дуже швидкому темпі змінювати обличчя видання.

На сторінках журналу завжди були публікації, що порушували гострі питання. «Перець» пострадянського періоду дуже багатий на різні за жанром сатиричні матеріали. Автори викривають проблеми політичного, економічного та соціального життя українців. Тематику висвітлюються гостро, вони традиційно народні. Такими є фейлетони В. Чемериса про депутатів, які більше говорять, ніж роблять; В. Пальцуна про порядки на митниці та інші. Майже повну відсутність інтерактивних жанрів видання компенсує появою нових рубрик: «Іронізми», «Словничок-жартівничок», «Усмішки з конверта», «Думки вголос». Також варто відзначити наявність і традиційних для «Перця» рубрик, таких як «Страшне перо не в гусака», «Перчення», «Вітальня Перця». Своє місце тут знайшли цікаві кросворди та конкурси дотепників. Журнал публікує твори П. Глазового та В. Бойка, визнаних ще в радянські часи митців слова, популярні гуморески авторів Ю. Берези, А. Семенова, мініатюри О. Аулова, О. Гончарук, О. Кудрі та інших.

У журналі «Перець» 90-х та 2000-х років найбільш популярними є такі жанри та їх різновиди, як віршована байка, коротка байка в прозі, гумореска, народна усмішка, «іронізми», майже відсутній у виданні цього часу памфлет, зникає зі сторінок журналу фейлетон. Досить активно в журналі починає функціонувати анекдот, який стає чи не найголовнішим жанром сатири та гумору. Найбільш популярними є візуально-графічні жанри: карикатура, малюнок з підписом, шарж, комікс, — у яких зображується перебіг політичних подій, зміни в економіці, культурі, розкривається соціально-психологічна, побутова тематика.

У гумористичних творах у журналі 90-х, 2000-х років найчастіше добродушно висміюються вади людей. Зазвичай це сімейні відносини, виховання дітей, злочинство та пияцтво.

Отже, попри те, що суттєво змінюються описувані в різних жанрах «Перця» життєві реалії, сама палітра видів творення комічного в журналі епохи Незалежності та нового тисячоліття залишається незмінною. Змінюється лише кількісна репрезентованість окремих видів: падає чисельність текстів із домінуван-

ням сарказму та іронії, збільшується обсяг гумору та сатири на сторінках видання. Журнал перестає виконувати ідеологічні функції, натомість зосереджується на функціях розважальних.

Для аналізу специфіки використання видів комічного в різних жанрах (як публіцистичних, так і візуально-графічних) нами обрано журнал «Перець» за 1984, 1997 і 2011 роки. Вибір зумовлений специфікою політичної ситуації того часу: 1984 є одним із останніх років застою, коли звичні радянські ідеологічні шаблони й стереотипи ще були обов'язковими для використання в публіцистиці, але їх штучність уже усвідомлювалася читачем; 1997 і 2011 роки є періодами, коли радянські ідеологічні стереотипи вже відійшли в минуле й настав час пошуку нових публіцистичних канонів — зокрема, у сфері комічного.

Для того, щоб якомога точніше проаналізувати жанрову структуру видання за 1984, 1997 та 2011 роки з позицій представленості в ній різних видів творення комічного, були здійснені статистичні підрахунки: у кожному номері журналу було підраховано кількість творів (у жанрі гуморески, байки, репортажу, фейлетону й памфлету), у яких домінував той чи інший засіб творення комічного. Дрібні жанри (анекдот, афоризм, гумористичний вірш) до уваги не бралися. У випадку репрезентованості в одному творі двох або більше засобів творення комічного (наприклад, гумор, сатира й сарказм у репортажі) для зручності підрахунків виділявся лише один домінуючий.

При зіставленні кількісних показників було враховано, що річний комплект журналу «Перець» у 1984 році включав 24 випуски, а в 1997 та 2011 — лише дванадцять. Тож зіставлялися не самі кількісні показники, а середня кількість репрезентацій кожного виду.

Результати підрахунків дали змогу зіставити розподіл за жанрами видів комічного у випусках журналу «Перець» пізньорадянського періоду, доби державної незалежності та у випусках у новому тисячолітті.

Можемо сказати, що цей розподіл має такі суттєві відмінності: частка сарказму в творенні комічного радянських часів значно вища за рахунок жанрів памфлету та політичної карикатури (майже 3 тексти на випуск проти 1,5 на випуск у 1997 та 2011). Звісно, йдеться саме про сарказм на адресу іноземних політиків,

адже 1984 рік ще був позначений настроями «холодної війни» між США та СРСР, а у 1997 та 2011 роках зовнішня політика України є вже значно відкритішою й поміркованішою.

Гумор та сатиру в 1984 році зазвичай репрезентують соціальні та побутові карикатури, байки, репортажі, фейлетони. Частка сатири й гумору в 1997 та 2011 значно зростає порівняно з 1984: від 6 сатиричних і 11 гумористичних творів на випуск — до 9 і 20 відповідно.

Зате в період незалежності в журналі «Перець» кількість іронічних текстів падає: від 3 на номер у 1984 до 1,5 — у 1997, 2011.

Очевидно, такий перерозподіл видів комічного пов'язаний зі зміною функції видання в незалежній Україні. Якщо в Радянському Союзі «Перець» (як і всі інші сатирично-гумористичні видання) був ідеологічною зброєю влади, виконував виховну й ціннісну функції, то в 1990-ті та у 2000-ні роки основними функціями журналу стають відповідно розважальна й релаксаційна (які в радянські часи були лише фоновими, забезпечуючи високі накладі).

Література

1. Боров Ю. Комическое или о том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия / Ю. Боров. — М. : Искусство, 1970. — 269 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. Бусел В. Т. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
3. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літератури і журналістики / Гетьманець М. Ф., Михайлин І. Л. — Х. : Прапор, 2009. — 284 с.
4. Капелюшний О. Сатиричний журнал «Червоний перець» / О. Капелюшний. — Львів : Вища школа, 1986. — 143 с.
5. Капелюшний А. А. Становление украинской советской сатирической журналистики (журнал «Червоний перець»): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.01.01 / А. А. Капелюшний. — Л., 1978. — 14 с.
6. Кузнєцова О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі / О. Д. Кузнєцова. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 250 с.
7. Столяр М. Б. Радянська сміхова культура та ідеологія: опозиція чи конвенція [Електронний ресурс] / М. Б. Столяр. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../5.pdf.
8. Цеков Ю. И. Агитационно-сатирическая поэзия в украинской партийно-советской печати восстановительного периода (на материалах газет «Вісті ВУЦВК», «Селянська правда», «Більшовик» 1921–1925 гг.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.01.01 / Ю. И. Цеков. — Львів, 1977. — 19 с.